

ภาค ๕

การปรินิพพาน.

๕๕๐

ภาค ๕

มีเรื่อง :- แปดสิบปียังไม่พ้นเพื่อน -- ทรงมีความชราทาง
กายภาพเหมือนคนทั่วไป -- ทรงทำหน้าที่พระพุทธเจ้าบริบูรณ์แล้ว
-- เรื่องเบ็ดเตล็ดก่อนหน้าปรินิพพาน -- การปรินิพพาน --
ผ่านดินไหวเนื่องด้วยการปรินิพพาน -- เราเห็นพระองค์ได้ช่วงเวลา
ที่ยังปรากฏพระกาย -- การปรินิพพานของพระองค์คือความทุกข์
ร้อนของมหาชน -- สังฆะนียสถานสี่.

พุทธประวัติจากพระโอษฐ์

ภาค ๕

การปรินิพพาน

แปลสืบยังไม้พั่นเพื่อน^๑

สารีบุตร! มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่งกล่าวอย่างนี้ เห็นอย่างนี้ ว่า
ช่วงเวลาที่ยังเป็นหนุ่ม มีผมดำสนิท ประกอบด้วยความหนุ่มแน่น ตั้งอยู่
ในปฐมวัย, ก็ยังคงประกอบด้วยปัญญาอันเจียบแหลมว่องไวอยู่เพียงนั้น, เมื่อใด
บุรุษนี้แก่เฒ่า เป็นผู้ใหญ่ ล่วงกาลนาน ผ่านวัยไปแล้ว มีอายุ ๘๐ ปี ๙๐ ปี
หรือ ๑๐๐ ปี จากการเกิด, เมื่อนั้น เขาย่อมเป็นผู้เสื่อมสิ้น จากปัญญา
อันเจียบแหลมว่องไว. สารีบุตร! ข้อนี้ เธออย่าพึงเห็นอย่างนั้น, เราได้
ในบัดนี้เป็นคนแก่เฒ่า เป็นผู้ใหญ่ ล่วงกาลผ่านวัยมาแล้ว วัยของเราได้
๘๐ ปี, ... ฯลฯ ...

๑. บาลี มหาสัททหนาทสูตร ม.ม. ๑๒/๑๖๓/๑๙๒. ทรัสแก่ท่านพระสารีบุตร, ที่กลางป่า นอกนคร
เวสาลี.

สารีบุตร! ธรรมเทศนาที่แสดงไปนั้น ก็มีได้แปรปรวน บทพยานะแห่งธรรมของตถาคต ก็มีได้แปรปรวน ปฏิภาณในการตอบปัญหาของตถาคต ก็มีได้แปรปรวน ฯลฯ สารีบุตร! แม้ว่าเธอทั้งหลายจักนำเราไปด้วยเพียงน้อย (สำหรับหามคนทุพพลภาพ), ความแปรปรวนเป็นอย่างอื่น แห่งปัญญาอันเจียบแหลม ว่องไว ของตถาคต ก็มีได้มี.

สารีบุตร! ถ้าผู้ใดจะพึงกล่าวให้ถูกให้ชอบว่า “สัตว์มีความไม่หลงเป็นธรรมดา บังเกิดขึ้นในโลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขแก่มหาชน เพื่ออนุเคราะห์โลก, เพื่อประโยชน์ เพื่อความเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่เทวดา และมนุษย์ทั้งหลาย” ดังนี้แล้ว ผู้นั้น พึงกล่าวซึ่งเราผู้เดียวเท่านั้น.

ทรงมีความชราทางกายภาพเหมือนคนทั่วไป^๑

ลำดับนั้น พระอานนท์ผู้มีอายุ ได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทแล้วลุลเกล้าท้าวพระกายของพระผู้มีพระภาคอยู่ พลังกล่าวถ้อยคำนี้ ว่า :-)

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! ขอนี้หน้าอัศจรรย์; ขอนี้ไม่เคยมีมาก่อน. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! บัดนี้ จวีรรณของพระผู้มีพระภาค ไม่บริสุทธิ์ผุดผ่องเหมือนแต่ก่อน และพระกายก็เหี่ยวแห้งอ่อนยาน มีพระองค์ก้อมไปข้างหน้า อินทรีย์ท. ก็เปลี่ยนเป็นอย่างอื่นไปหมด ทั้งพระจักขุ ไสยะ ฆานะ ชิวหา กายะ.”

อานนท์! นั้น ต้องเป็นอย่างนั้น; คือ ความชรา มี (ซ่อน) อยู่ในความหนุ่ม, ความเจ็บไข้ มี (ซ่อน) อยู่ในความไม่มีโรค, ความตาย มี (ซ่อน) อยู่ในชีวิต;

๑. บาลี มหาวาร. ตี. ๑๔/๒๔๗/๔๖๓. ตรัสแก่พระอานนท์ ณ มิครมาตุปราสาท ในบุพพาราม ใกล้เมืองสาวัตถี.

ฉวีวรรณจึงไม่บริสุทธิ์ผุดผ่องเสียแล้ว และกายก็เหี่ยวแห้งอ่อนยาน มีตัวค่อมไปข้างหน้า อินทรีย์ ๗. ก็เปลี่ยนเป็นอย่างอื่นไปหมด ทงตา หู จมูก ลิ้น กาย ดังนั้น.

พระผู้มีพระภาค ครั้นตรัสคำนี้แล้ว ได้ตรัสข้อความนี้ (เป็นคำกภาพยักถอน) อีกว่า :-

โธเอ๋ย! ความแก่อันชั่วช้าเอ๋ย! ความแก่ อันทำความ
น่าเกลียดเอ๋ย! กายที่น่าพอใจ บัดนี้ถูกความแก่ขย้ำหมดแล้ว.
แม้ใครจะมีชีวิตอยู่ตวยตวยร้อยปี ทุกคนก็ยังมีความตายเป็นที่ไปใน
เบื้องหน้า. ความตายไม่ยกเว้นให้แก่ใคร ๆ มันขย้ำหมดทุกคน.

ทรงทำหน้าที่พระพุทธเจ้าบริบูรณ์แล้ว^๑

จุนทะ! ในบัดนี้เราแล เป็นศาสดา บังเกิดขึ้นในโลก เป็น
อรหันตสัมมาสัมพุทธะ, อนึ่ง ธรรม เราได้กล่าวไว้ดีแล้ว ได้ประกาศไว้ดีแล้ว
เป็นเครื่องนำสัตว์ออกจากห้วงทุกข์ เป็นไปพร้อมเพื่อความสงบรำงับ ชื่อว่า
ประกาศไว้แล้ว โดยพระสัมมาสัมพุทธเจ้า, อนึ่ง สาวกทั้งหลาย เราก็ได้สอน
ให้รู้แล้วในสี่ธรรม, พรหมจรรย์อันบริบูรณ์สิ้นเชิง สำหรับสัตว์เหล่านั้น
เราได้กระทำให้แจ่มแจ้ง ทำให้เป็นของหงาย (เข้าใจได้ทันที) ทำให้เป็น
บทสงเคราะห์ ทำให้เป็นสิ่งที่ประกอบด้วยความน่าอัศจรรย์ พอเพียงเพื่อให้ประกาศ
ได้ดีด้วย โดยเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย (สืบไป) แล้ว. จุนทะ! ในบัดนี้
เราเป็นศาสดาที่แก่เฒ่า ฐาตรีนาน บวชนาน มีวัยยืดยาวผ่านไปแล้ว โดยลำดับ.

จุนทะ! ในบัดนี้ ภิกษุผู้เถระ ผู้เป็นสาวกของเรา ก็มีอยู่ ล้วน
เป็นผู้ฉลาด เป็นผู้รู้ได้ เป็นผู้แก้แล้วกล้า ลุทธิเป็นเครื่องเกษมจากโยคะแล้ว;

๑. บาลี ปาสาทิกสูตร ปา.ที. ๑๑/๑๓๗/๑๐๕. ตรัสแก่ท่านจุนทสามเณร.

สามารถจะบอกสอนสัตว์ธรรม สามารถชี้ถ้อยคำอันเป็นข้อที่บังเกิดแล้ว ให้สงบราบคาบโดยธรรม แล้วแสดงธรรมพร้อมทั้งความน่าอัศจรรย์ได้.

จุนทะ ! ในบัดนี้ ภิกษุผู้ไปกลาง, ผู้ใหม่, ผู้เป็นสาวกของเรา ก็มีอยู่. จุนทะ ! ในบัดนี้ภิกษุผู้เถระ, ผู้ไปกลาง, ผู้ใหม่, ผู้เป็นสาวกของเรา ก็มีอยู่. จุนทะ ! ในบัดนี้ อุบาสก ผู้เป็นคฤหัสถ์หนุ่มสาว ประพฤติพรหมจรรย์ ผู้เป็นสาวกของเราก็มียู่, ผู้เป็นคฤหัสถ์หนุ่มสาว ยังบริโภคมาม ผู้เป็นสาวกของเราก็มียู่. จุนทะ ! ในบัดนี้ อุบาสิกา ผู้เป็นคฤหัสถ์หนุ่มสาว ประพฤติพรหมจรรย์, และพวกที่ยังบริโภคมาม, ผู้เป็นสาวกของเรา ก็มีอยู่.

จุนทะ ! ในบัดนี้ พรหมจรรย์ (คือศาสนา) ของเรา มั่งคั่ง เจริญ แพร่หลาย เป็นที่รู้จักของมหาชน เป็นปึกแผ่น พอเพื่อเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ประกาศได้ด้วยดี (สืบไป) ได้แล้ว.

เรื่องเบ็ดเตล็ดก่อนหน้าปรินิพพาน^๑

: การตรัสภิกษุปรินิพพาน^๒

อานนท์ ! เธอจงไป สั่งให้ภิกษุทุกรูปบรรดาอาศัยที่นครราชคฤห์ มาประชุมกัน ณ ที่อุปัฏฐานศาลา. (ท่านพระอานนท์ประชุมสงฆ์เสร็จแล้ว กราบทูลให้ทรงทราบ ได้ตรัส ภิกษุปรินิพพาน ๖ หมวด. ถึงยกมาเป็นตัวอย่างเพียง ๑ หมวด คือ :-)

๑. บาลี มหาปรินิพพานสูตร มหา. ที. ๑๐/๔๕/๖๗. ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายโดยมาก, ในที่หลายแห่ง.
๒. มหาปรินิพพานสูตร มหา. ที. ๑๐/๔๖/๗๑. ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายที่อุปัฏฐานศาลา นครราชคฤห์.

ภิกษุ ท. ! เราจักแสดงอุปทานิยธรรมอีกหมวดหนึ่งแก่เธอ, จง
 เจริญฟัง จงทำในใจให้ดี. (๑) ภิกษุ ท. ! ภิกษุจะไม่ใช่ผู้ยินดีในนวักรรม^๑
 ไม่ยินดีแล้วในนวักรรม ไม่ประกอบความเป็นผู้ยินดีในนวักรรม อยู่เพียงไร,
 ความเจริญก็เป็นสิ่งที่ภิกษุ ท. หวังได้ ไม่มีความเสื่อมเลย, อยู่เพียงนั้น.
 (๒) ภิกษุ ท. ! ภิกษุจักไม่ใช่ผู้ยินดีในการพุดคุย ไม่ยินดีแล้ว ในการพุดคุย
 ไม่ประกอบความยินดีในการพุดคุยอยู่เพียงไร, ความเจริญก็เป็นสิ่งที่ภิกษุ ท.
 หวังได้อยู่ ไม่มีความเสื่อมอยู่เพียงนั้น. (๓) ภิกษุ ท. ! ภิกษุจักไม่ใช่ผู้ยินดี
 ในการนอนหลับ ฯลฯ, (๔) ภิกษุ ท. ! ภิกษุจักไม่ใช่ผู้ยินดีในความคลุกคลีกัน
 เป็นหมู่ๆ ฯลฯ, (๕) ภิกษุ ท. ! ภิกษุจักไม่ใช่ผู้มีความปรารถนาเลวทราม
 (ลามก) ฯลฯ, (๖) ภิกษุ ท. ! ภิกษุจักไม่ใช่ผู้คบเพื่อนชั่ว ฯลฯ, (๗)
 ภิกษุ ท. ! ภิกษุจักไม่ใช่ผู้หุตุเล็กน้อยในระหว่างเนื่องจากได้บรรลุนิเวศน์สักเล็ก
 น้อยแล้ว อยู่เพียงไร, ความเจริญก็เป็นสิ่งที่ภิกษุ ท. หวังได้ ไม่มีความเสื่อม,
 อยู่เพียงนั้น.

เสด็จสวนอัมพลวัฏฐิกา^๒

อานนท์ ! มาเถิด, เราจักเข้าไปสู่สวนอัมพลวัฏฐิกา. (ณ ที่นี้ได้ทรงแสดง
 ศีล-สมาธิ-ปัญญา. โดยนัยเป็นต้นว่า) ศีลเป็นอย่างนี้ๆ สมาธิเป็นอย่างนี้ๆ ปัญญา
 เป็นอย่างนี้ๆ. สมาธิ ที่ศีลอบรมส่งเสริมแล้ว ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก,
 ปัญญา ที่สมาธิอบรมส่งเสริมแล้ว ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก, จิต ที่ปัญญา
 อบรมส่งเสริมแล้ว ย่อมหลุดพ้นจากอาสวะ คือ กามาสวะ ภวาสวะ อวิชชาสวะ.

๑. นวักรรมคือการก่อสร้างสถานที่และวัตถุต่างๆ.

๒. महाปรินิพพานสูตร महा. ที. ๑๐/๔๖/๗๖.

เสด็จเมืองนาลันทา^๑

อานนท์ ! มาเถิด, พวกเราก็กไปเมืองนาลันทา. (พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์เสด็จถึงเมืองนาลันทา ประทับที่ป่าวกัมพวัน. ณ ที่นั้น ได้ทรงสนทนากับพระสารีบุตร) : สารีบุตร ! เธอกล่าวคมคายนัก, ที่เธอเปล่งสีหนาทียืนยันลงไปว่า “ข้าพระองค์เลื่อมใสในพระผู้มีพระภาค ว่าสมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ที่จะเป็นผู้รู้ยิ่งกว่าพระผู้มีพระภาคเป็นไม่มีแล้ว จักไม่มี และไม่มีอยู่” ดังนี้ นั้น; สารีบุตร ! เธอล่วงรู้ความรู้สึกภายในใจ ของพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทุกๆ พระองค์ที่ล่วงไปแล้ว, – ที่จักมาในอนาคต, – และคือเราในบัดนี้ ว่าพระผู้มีพระภาคเจ้า นั้นๆ มีศีล, สมาริ, ปัญญา อย่างนี้ๆ มีวิหารธรรม มีวิมุตติ อย่างนี้ๆ หรือ?

“ทมิได้ พระองค์ !”

สารีบุตร ! ทำไมเธอจึงกล่าวคมคายเปล่งสีหนาทียืนยันลงไปดังนั้นเล่า?

“พระองค์ผู้เจริญ ! ข้าพระองค์ไม่มีญาณกำหนดรู้พระทัยของพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ทั้งในอดีต อนาคต ปัจจุบัน ก็จริง แต่การเป็นไปตามทำนองแห่งธรรมนั้น ข้าพระองค์ ทราบแล้ว”.

เสด็จบ้านปาฏิลคาม^๒

อานนท์ มาเถิด, พวกเราจะไปสู่บ้านปาฏิลคาม. (ณ ที่นั้น ได้ทรงรับวิหารทานของชาวบ้านนั้น และตรัสเรื่องศีล) คหบดี ! โทษของศีลวิบัติ ของบุคคลผู้ทุศีล ๕ ประการ คือย่อมเข้าถึงทางแห่งความเสื่อมโภคทรัพย์อันใหญ่ เนื่องจากความประมาท นั้นเป็นข้อที่ ๑, ย่อมระบือไปด้วยกิตติศัพท์อันชั่ว นั้นเป็นข้อที่ ๒,

๑. มหาปรินิพพานสูตร มหา. ที. ๑๐/๕๖/๗๗.

๒. มหาปรินิพพานสูตร มหา. ที. ๑๐/๕๙/๗๘.

ย่อมเป็นผู้ก่อเขิน ไม่กล้าหาญ เมื่อเข้าไปสู่บริษัท จะเป็นบริษัท แห่งภคตริยพราหมณ์ คหบดี หรือสมณะก็ตาม นี่เป็นข้อที่ ๓, ย่อมหลงใหล ทำกาละ (ตาย) นี่เป็นข้อที่ ๔, และ เบื้องหน้าแต่การตาย เพราะการทำลายแห่งกาย ย่อมเข้าถึง อบาย ทุกคติ วินิบาต นรก นี่เป็นข้อที่ ๕ ดังนี้. (แล้วครุฑอันสูงส่งของความถึงพร้อมด้วยศีลโดยนัยทรงกันขำ).

เสด็จบ้านโกฏิกาม^๑

อานนท์ ! มาเถิด, เราจักไปสู่บ้านโกฏิกาม. (เสด็จสู่บ้านนี้ โดยข้ามแม่น้ำคงคาด้วยปาฏิหาริย์ คือไม่ใช้เรือแพ ทรงหายจากฝั่งนี้ แล้วปรากฏที่ฝั่งโน้น. ที่บ้านนี้ได้ทรงแสดง อริยสัจ และศีล - สมาริ - ปัญญา). ภิกษุ ท. ! เพราะการไม่รู้แจ้งแทงตลอดอริสัจสี่ประการ จึงทำให้เราและพวกท่าน ท่องเที่ยวไปในสังสารสันกาลนาน, ฯลฯ.

เสด็จหมู่บ้านนาทิกะ^๒

อานนท์ ! มาเถิด, เราจักไปหมู่บ้านนาทิกะ (ณ ที่นี้ประทับที่บ้านพักอันก่อด้วยอิฐ ได้ทรงตอบคำถามของพระอานนท์ ถึงเรื่องคติในภพหน้าของชนเป็นอันมากผู้ทำกาละแล้วในหมู่บ้านนั้น). อานนท์ ! ภิกษุสาฬหะ (มรณภาพแล้วในหมู่บ้านนาทิกะนี้) หาอาสวะมิได้ เพราะความสิ้นไปแห่งอาสวะ ท. เธอทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ ด้วยปัญญาอันยิ่งเองในทิฐฐธรรมนี้แล้วแลอยู่แล้ว (บรรลุพระอรหันต์แล้ว).

อานนท์ ! ภิกษุณีนันทาเป็นผู้โอปปาติกะ เพราะความสิ้นไปแห่งสัญญาชนในเบื้องต่ำ ๕ อย่าง จักปรินิพพานในภพ (สุทธาวาส) นั้น ไม่กลับมาจากโลกนี้อีก (คือเป็นอนาคามี).

๑. มหาปรินิพพานสูตร มหา. ที. ๑๐/๑๐๖/๘๖.

๒. มหาปรินิพพานสูตร มหา. ที. ๑๐/๑๐๘/๘๘.

อานนท์ ! อุบาสกผู้หัตตะ เป็นสกทาคามี เพราะหมดสัญญาชนสามอย่าง และมีราคะโทสะโมหะบางเบา, จักมาสู่โลกนี้อีกคราวเดียว แล้วถึงที่สุดแห่งทุกข์.

อานนท์ ! อุบาสกิสกษาคตา เป็นโสดาบัน เพราะหมดสัญญาชนสามอย่าง, มีความไม่ตกต่ำ (ลงอบาย) เป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยง (ต่อนิพพาน) เป็นผู้มีการตรัสรู้ในเบื้องหน้า.

อานนท์ ! อุบาสกกกุระ อุบาสกการพิมภะ อุบาสกนิกฺขะ อุบาสกกฏิสสหะ อุบาสกตุมภูระ อุบาสกสันตุมภูระ อุบาสกภฏะ อุบาสกสุมภูะ และอุบาสกอีก ๕๐ กว่าคน ทุกคนล้วนแต่เป็นโอบปาติกะ เพราะความสิ้นไปแห่งสัญญาชนในเบื้องต่ำห้าอย่าง จักปรินิพพานในภพ (สุทธาวาส) นั้น ไม่เวียนกลับจากโลกนั้นเป็นธรรมดา, (คือเป็นอนาคามี).

อานนท์ ! อุบาสกอีก ๙๖ คน ในบ้านนาทิกะที่ทำกาลแล้ว เธอเป็นสกทาคามี เพราะหมดสัญญาชนสามอย่าง และมีราคะโทสะโมหะบางเบา, จักมาสู่โลกนี้อีกคราวเดียว แล้วถึงที่สุดแห่งความทุกข์.

อานนท์ ! อุบาสกอีก ๕๑๐ คน ในบ้านนาทิกะ ที่ทำกาลแล้ว, เธอเป็นพระโสดาบัน เพราะหมดสัญญาชนสามอย่าง, มีอันไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เที่ยงแท้ (ต่อนิพพาน) มีการตรัสรู้เป็นเบื้องหน้า. (ต่อจากนี้ ได้ตรัสเครื่องวัดสำหรับตนเองว่าเป็นผู้บรรลุโสดาบันหรือไม่, ว่าด้วยการมีความเชื่อ ความเลื่อมใสไม่หวั่นไหวใน พระพุทธ - พระธรรม - พระสงฆ์ - และมีศีลบริสุทธิ์อย่างยิ่ง).

เสด็จเมืองเวสาลี^๑

อานนท์ ! มาเถิด, เราจักไปสู่เมืองเวสาลี. (ณ ที่นี้ ประทับที่สวนป่า อัมพปาลวัน, ตรัสสติปัฏฐานทั้งสี่แก่ภิกษุ ท. นางอัมพปาลีเข้าเฝ้าทูลหาพระนิมนต์จนเสียก่อนพวกเจ้าลิจฉวี แล้วเยาะเย้ยเจ้าลิจฉวี ด้วยการขบถกระทบ, นางอัมพปาลีได้ถวายสวนนั้นเป็นของสงฆ์ ทรงประทับพอควร, และได้ตรัส ศีลสมาธิปัญญา โดยนัยเกี่ยวกับที่สวนอัมพปาลวัน).

เสด็จบ้านเวฬุคาม^๒

อานนท์ ! มาเถิด, เราจักไปสู่บ้านเวฬุคาม. (ณ ที่บ้านนั้น ตรัสให้ ภิกษุสงฆ์จำพรรษา, ภิกษุ ท. ! เอาเถิด, พวกเธอจงจำพรรษาในเขตเมืองเวสาลี โดยรอบ ๆ ตามพวกมิตรสหายและชาวเกลอเถิด, ส่วนเราจักจำพรรษา ณ บ้านเวฬุคามนี้แล. (ภิกษุ ท. จำพรรษาคามพอใจแล้ว, ในพรรษา พระองค์ประจวบกับงานสิ้นพระชนมายุ แต่ทรงมีสติสัมปชัญญะไม่กระวนกระวาย, ทรงดำริว่า ต้องแจ้งให้อุบาสก และภิกษุสงฆ์ ทราบล่วงหน้าเสียก่อนแล้วปรินิพพานจึงจะควร ครั้นหายประจวบแล้วได้ตรัสกะพระอานนท์ผู้ทูลสรรเสริญถึงความมอक्तสันต์ต่อทุกขเวทนาของพระองค์เอง, และท่านหวังว่าคงไม่ทรงนิพพานก่อนแต่จะตรัสเรื่องสำคัญอีก).

อานนท์ ! ภิกษุสงฆ์จักยังหวังอะไรในเราอีกเล่า, ธรรม เราได้แสดงแล้วไม่ขาดระยะ ไม่มีอีกนอกจากที่แสดงแล้ว ไม่มีกำมือในธรรม (คือธรรมที่ยังกำไว้ไม่เบ็ดผยให้ดู) แก่ตถาคตเลย. --- ฯลฯ ---

อานนท์ ! บัดนี้เราแก่เฒ่าเป็นผู้ใหญ่ ล่วงกาลผ่านวัยนานโดยลำดับ. วัยของเราเป็นมาได้ ๘๐ ปีแล้ว. อานนท์ ! กายของตถาคตคร่ำคร่าแล้ว เปรี๊ยะเหมือนเกวียนคร่ำคร่า ที่เขาซ่อมแซมปะทะปะทั้งไว้ด้วยไม้ไผ่.

๑. มหาปรินิพพานสูตร มห. ที. ๑๐/๑๑๒/๕๐.

๒. มหาปรินิพพานสูตร มห. ที. ๑๐/๑๑๖/๕๓.

อานนท์ ! สมัยใด ตถาคตเข้าสู่เจโตสมาธิ ที่ไม่มีนิมิต เพราะไม่ทำ นิมิตหึงปวงไว้ในใจ ตัณเวทนาบางพวกเสีย แล้วแลอยู่. อานนท์ ! กายของ ตถาคต ย่อมผาสุกยิ่งนัก. (ต่อจากนครวัดให้มรรวม หรือควเอนเป็นทัพ, คือสคิปฏฐาน).

เสด็จนิวัตวิหาร ที่ป่าวาลเจดีย์^๑

อานนท์ ! เชอจงถึอผัวปู้เงไป เราจักไปสู่วาลเจดีย์ เพื่อนั่งพัก ตลอดเวลากลางวัน. ณ ที่นี้ ได้ตรัสสาธนาภาพของอิทธิบาทสี่ประการ ว่าอาจะทำบุคคลผู้เจริญ ได้เต็มที่ ให้มีชีวิตอยู่กับปิ่นหนึ่งก็ได้ แต่พระชนนทมิได้ทอดชกให้ทรงอยู่ เพราะรู้ไม่ทัน, ทรงขับ พระอานนท์ไปแล้ว มารได้ฟังคำสัญญาเรื่องจะปรินิพพานในเมื่อพระศาสนาเป็นบิกแผ่นก็แล้ว พระองค์จึงทรงตักสินพระทัยในการปรินิพพาน เริ่มกว่าปลงอายุสังขาร, แผ่นดินไหวและครุฑเทคุ ที่ทำให้แผ่นดินไหว, คือลมกำเริบ, ผู้มีฤทธิ์บันคาต, โพธิสัตว์จุติ, ประสคิ, ครุฑ, แสดง ธรรมจักร, ปลงอายุสังขาร, ปรินิพพาน.

อานนท์ ! เมื่อตะกน มารผู้ใจบาป ได้เข้ามาหาเรา ที่ป่าวาลเจดีย์, ยืนอยู่ ณ ที่ข้างหนึ่ง แล้วกล่าวแก่เราว่า “พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงปรินิพพานเสียเถิด, บัดนี้ถึงเวลาปรินิพพานของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว เพราะพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ครุฑไว้แต่ก่อน วะ”^๒ มาร, เราจักยังไม่ปรินิพพาน จนกว่า พวกภิกษุสาวก ภิกษุณีสาวกา อุบาสกสาวก อุบาสิกาสาวกา จักมีพร้อมบริบูรณ์, จนกว่าพรหมจรรย์ (คือ ศาสนา) จักมั่งคั่ง เจริญ แพร่หลาย เป็นที่รู้จักของมหาชน เป็นบิกแผ่นพอเพื่อ มนุษย์และเทวดา ท. ประกาศได้ด้วยดี (สืบไป) ดังนี้, พระองค์ผู้เจริญ, บัดนี้ พรหมจรรย์ของพระผู้มีพระภาค มั่งคั่ง ฯลฯ แล้ว ขอพระผู้มีพระภาคจงปรินิพพานเถิด, ขอพระสุคตจงปรินิพพานเถิด” ดังนี้. เราตอบว่า “มารผู้ใจบาป ! เธอไม่ต้อง

๑. มหาปรินิพพานสูตร มหา. ที. ๑๐/๑๑๖/๔๔.

๒. ครุฑไว้เมื่อครุฑรู้ใหม่ ๆ, เบิกฤภาค ๓ ตอนครุฑรู้แล้วใหม่ ๆ.

ชวนช่วยดอง, ไม่นานเลย ตถาคตจักประณิพพาน, อีกสามเดือนจากนี้ ตถาคตจักประณิพพาน”, ดังนี้.

ทรงปลงอายุสังขาร^๑

อานนท์ ! บัดนี้ เรามีสติสัมปชัญญะ ปลงอายุสังขารแล้ว ณ ปาวาลเจดีย์นี้. (พระอานนท์ได้สภังคทูตขอให้ดำรงพระชนม์ชีพอยู่ด้วยอิทธิบาทาวนากับหนึ่ง หรืออีกกว่ากับ; ทรงปฏิเสธ), อานนท์ ! อย่าเลย, อย่าวิงวอนตถาคตเลย มิใช่เวลาจะวิงวอนตถาคตเสียแล้ว. (พระอานนท์ทูลวิงวอนอีกจนครบสามครั้ง ได้รับพระคำรับตอบอย่างเดียวกัน, ทวีตว่าเห็นความผิดของพระอานนท์ผู้เดียว, แล้วทรงจาระโนสถวนที่ ๑๖ แห่ง ที่เคยให้โอกาสแก่พระอานนท์ในเรื่องนี้ แต่พระอานนท์รู้ไม่ทันสักครั้งเดียว), อานนท์ ! ในทีนี้ ๆ ถ้าเธอวิงวอนตถาคต ตถาคตจักห้ามเสียสองครั้ง แล้วจักรับคำในครั้งที่สาม, อานนท์ ! เพราะฉะนั้น ในเรื่องนี้ จึงเป็นความผิดพลาดของเธอแต่ผู้เดียว.

อานนท์ ! ตถาคตได้บอกแล้วมิใช่หรือ ว่า สัตว์จะต้องพลัดพรากจากของรักของชอบใจทั้งสิ้น, สัตว์จะได้คำปรารภในสังขารนี้ แต่ที่ไหนแล้ว, ขอให้สัตว์จะหวงเหวอสิ่งใดแล้ว เป็นแล้ว มีปัจจัยปรุงแต่งแล้ว มีการแตกดับเป็นธรรมดา ว่า สิ่งนั้นอย่าวิหิงสาเลย ดังนี้ ย่อมไม่เป็นฐานะที่มิได้เป็นได้.

อานนท์ ! สิ่งใดที่ตถาคต พ้นแล้ว คายแล้ว ปลดปล่อยแล้ว ละแล้ว สละแล้ว สิ่งนั้นคืออายุสังขารที่ตถาคตปลงแล้ว, ตถาคตกล่าววาจาตายตัวแล้ว ว่าจักมีการประณิพพานในไม่ช้า, ตถาคตจักประณิพพานต่อครบสามเดือน จากนี้, การที่จะคืนคำนั้น แม้เพราะเหตุจะต้องเสียชีวิต ก็ไม่เป็นสิ่งจะเป็นไปได้เลย.

๑. มหาปรินิพพานสูตร มห. ที. ๑๐/๓๓๔/๑๐๒.

แผ่นดินไหวเนื่องด้วยการปลงอายุสังขาร^๑

อานนท์ ! เหตุปัจจัยที่ทำให้ปรากฏการไหวแห่งแผ่นดินอันใหญ่หลวง มีอยู่ ๘ ประการ. —

อานนท์ ! ในกาลใด ตถาคต มีสติ สัมปชัญญะ ปลงอายุสังขาร ; ในกาลนั้น แผ่นดินย่อมไหว่นไหว ย่อมสั่นสะเทือน ย่อมสั่นสะท้าน. อานนท์ ! นี่เป็นเหตุที่ ๗ เป็นปัจจัยที่ ๗ แห่งการปรากฏการไหวของแผ่นดินอันใหญ่หลวง.

เสด็จป่ามรวาน^๒

อานนท์ ! มาเถิด, เจ้าจักไปสู่ป่ามรวาน, เราจักไปยังกุฎาคารศาลา. อานนท์ ! เธอจงให้ภิกษุทุกรูป บรรดาอาศัยเมืองเวสาลี มาประชุมพร้อมกัน ที่อุปัฏฐานศาลาเถิด. (ครั้นภิกษุประชุมพร้อมกันแล้ว ได้ทศอภิญญาเทสิทธรรม ดังนี้) :

ภิกษุ ท. ! ธรรมเหล่าใดที่เราแสดงแล้ว ด้วยปัญญาอันยิ่ง, ธรรมเหล่านั้น พวกเธอพึงเรียนเอาให้ดี พึงเสพให้ทั่ว พึงเจริญ ทำให้มาก โดยอาการที่พรหมจรรย์ (คือศาสนา) นี้ จักมั่นคง ตั้งอยู่ได้ตลอดกาลนาน, ซึ่งนั้น จักเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่มหาชน เพื่อความสุขแก่มหาชน เพื่ออนุเคราะห์โลก, เพื่อประโยชน์ เพื่อความเกื้อกูล เพื่อความสุข แก่เทวดา และมนุษย์ ท. ภิกษุ ท. ! ธรรมเหล่าไหนเล่า ที่เราแสดงแล้วด้วยปัญญาอันยิ่ง ฯลฯ, คือ สติปัฏฐานสี่ สัมมัปปธานสี่ อิทธิบาทสี่ อินทรีย์ห้า พละห้า โพชฌงค์เจ็ด อริยมรรคมีองค์แปด.

๑. บาลี มหา. ที. ๑๐/๑๒๖, ๑๒๗/๕๘; อญ.จก. อ. ๒๓/๓๒๒, ๓๒๓/๑๖๗. ทวัศแก่ พระอานนท์ ที่ป่าวาลเจติย เมืองเวสาลี.

๒. มหาปรินิพพานสูตร มหา. ที. ๑๐/๑๓๔/๑๐๖.

ภิกษุ ท.! บัดนี้เราจักเตือนท่านทั้งหลาย : สังฆาทหังหลาย มีความ
เสื่อมเป็นธรรมดา พวกเธอจงยังประโยชน์ตนประโยชน์ท่าน ให้ถึงพร้อมด้วย
ความไม่ประมาทเถิด, การปรินิพพานของตถาคต จักมีในกาลไม่นานเลย,
ตถาคตจักปรินิพพาน โดยกาลล่วงไปแห่งสามเดือนจากนี้.

สัตว์ทั้งปวง ทั้งที่เป็นคนหนุ่ม คนแก่, ทั้งที่เป็น
คนพาลและบัณฑิต, ทั้งที่มีงมี และยากจน ล้วนแต่มีความ
ตายเป็นที่ไปถึง ในเบื้องหน้า. เปรียบเหมือนภานะดิน
ที่ช่างหม้อปั้นแล้ว ทั้งเล็กและใหญ่ ทั้งที่สุกแล้ว และยังไม่
สุก ล้วนแต่มีการแตกทำลายเป็นที่สุด ฉะนั้น; ชีวิตแห่งสัตว์ ท.
ก็มีความตายเป็นเบื้องหน้า ฉะนั้น.

วัยของเรา แก่ห่อหมแล้ว ชีวิตของเราบริบูรณ์แล้ว,
เราจักละพวกเธอไป. สรรณะของตัวเองเราได้ทำไว้แล้ว.
ภิกษุ ท.! พวกเธอจงเป็นผู้ไม่ประมาท มีสติ มีศีล
เป็นอย่างดี มีความดำรงอินทรีย์ไว้แล้วด้วยดี ตามรักษา
สังขจิตของตนเถิด. ในธรรมวินัยนี้, ภิกษุใดเป็นผู้ไม่
ประมาทแล้ว จักละชาติสังสาร ทำที่สุดแห่งทุกข์ได้.

เสด็จบ้านภณฑคาม^๑

อานนท์! การเห็นเมืองเวสาลีของตถาคตครั้งนี้ เป็นการเห็นครั้งสุดท้าย,
มาเถิด, อานนท์! เราจักไปสู่บ้านภณฑคาม. (ณ ที่นี้ได้ตรัสธรรมเทศนา

๑. มหาวรรณนิพนธ์ มห. ที. ๑๐/๑๔๒/๑๐๕.

หลายอย่าง มีใจความเป็นต้นว่า เพราะไม่รู้แจ้งแทงตลอด คือ สมาริ ปัญญา และวิมุตติ จึงต้องท่องเที่ยวไปในสงสาร ทั้งพระองค์เองและผู้อื่น).

คือ สมาริ ปัญญา และวิมุตติ อันไม่มีอะไรยิ่งไปกว่า, เหล่านี้เป็นสิ่งที่พระโคตมะผู้มีเกียรติยศ ได้รู้ได้ถึงแล้ว. ครั้นรู้แล้ว ย่อมบอกแก่ภิกษุ ท. พระศาสดา ผู้กระทำที่สุดแห่งทุกข์ได้แล้วก็ปรินิพพาน อย่างลึบตา.

(ต่อจากนี้ ไก่ตรัสคือ – สมาริ – ปัญญา โดยนัยเดียวกับที่ตรัสที่สวนอัมพลฎฐิกา อีกเป็นอันมาก).

เสด็จบ้านหัตถิคาม โดยลำดับ^๑

อาณนที ! มาเถิด, เราจักไปสู่บ้านหัตถิคาม, บ้านอัมพคาม, บ้านชัมพูคามและโกคนคร. (ที่โกคนครประทับที่อาณนทเจตีย์, ไก่ตรัสหลกมhapเทสสำหรับเทียบเคียงในการวินิจฉัยว่า ถ้ามีคำกล่าวอย่างนี้ๆ และอ้างว่าเป็นพุทธวจนะ, จะจริงหรือไม่). ภิกษุ ท. ! ถ้าภิกษุในธรรมวินัยนี้ จะพึงกล่าวอย่างนี้ว่า ข้าพเจ้าพึงมาแล้ว ได้รับมาแล้ว เฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาค ว่า นี่เป็นธรรม นี่เป็นวินัย นี่เป็นคำสอนของพระศาสดา, ดังนี้, พวกเธออย่าเพ้อรับรอง, อย่าเพ้อคัดค้าน. เธอกำหนดเนื้อความนั้นให้ดี แล้วนำไปสอบสวนในสูตร นำไปเทียบเคียงในวินัย, ถ้าลงกันไม่ได้ เทียบเคียงกันไม่ได้ พึงแน่ใจว่า นั่นไม่ใช่คำของพระผู้มีพระภาคแน่นอน ภิกษุรูปนั้นจำมาผิด, พวกเธอพึงทิ้งคำเหล่านั้นเสีย; ถ้าลงกันได้ เทียบเคียงกันได้ พึงแน่ใจว่า นั่นเป็นคำของพระผู้มีพระภาคเจ้าแน่แล้ว ภิกษุรูปนั้นจำมาอย่างดีแล้ว, พวกเธอพึงรับเอาไว้. นี่เป็นมหাপเทส ข้อที่หนึ่ง, (ข้อต่อไปความอย่างเดียวกัน ต่างกันแต่คำอ้าง, ข้อที่สองอ้างว่า รับฟังมาจากสงฆ์ พร้อมทั้งเถระ

๑. มหাপรินิพพานสูตร มห. ที. ๑๐/๑๔๔/๑๑๒.

หัวหน้า อยู่ในอาวาสโน้น ๆ, ข้อที่สามรับฟังมาจากคณะเถระพหุสูต ผู้มีการศึกษา ทรงธรรม
ทรงวินัย ทรงมัทธา ในอารามโน้น ๆ, ข้อที่สี่รับฟังมาจากภิกษุเถระพหุสูต ผู้มีการศึกษา ทรงธรรม
ทรงวินัย ทรงมัทธา อยู่ในอาวาสโน้น ๆ. แล้วทรงแสดงศีล – สมาริ – ปัญญา โดยนัยเดียวกับที่
สวนอัมพลภูฏิกา อีกเป็นอันมาก).

เสด็จเมืองปาวา^๑

อานนท์! มาเถิด, เราจักไปสู่เมืองปาวา. (ที่นี้ ประทับที่สวนมะม่วง
ของนายจุนท์ กัมมารบุตร. ทรงแสดงธรรมแก่นายจุนท์ และเสด็จไปรับภัตตาหารที่บ้านโน้นรุ่งขึ้น).

จุนทะ! สุกรรมัททวะ^๒ ที่จัดไว้ จงนำมาเลี้ยงเรา, ขาทีนี้ยะ โกชนียะ
อย่างอื่น ที่ตกแต่งไว้ จงนำไปเลี้ยงภิกษุสงฆ์. จุนทะ! สุกรรมัททวะที่เหลือนี้
ท่านจงพึงเสียในบ่อ เราไม่มองเห็นใครในโลก พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก
หมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ พร้อมทั้งเทวดาและมนุษย์ ที่บริโภคแล้ว จัก
ให้อยู่ได้, นอกจากตถาคต, (ต่อจากนั้นก็ประจวบ ด้วยโรคภัยไข้เจ็บอาพาธอย่างกล้า จวนสิ้น
พระชนมายุ).

เสด็จเมืองกุสินารา^๓

อานนท์! มาเถิด, เราจักไปเมืองกุสินารา, (แล้วเสด็จทั้งที่ยังประจวบ,
ในกลางทาง ทรงแฉะน้ำ ๗ ร่มไม้แห่งหนึ่ง), อานนท์! เธอจงปูผ้าสังฆาฏิที่พับเป็นสี่ชั้น

-
๑. มหาปรินิพพานสูตร มห. ที. ๑๐/๑๔๗/๑๑๗.
 ๒. คำบาลีว่า สุกรรมัททวะ นี้ เกยแปลตาม ๆ กันมาว่า เนื้อสุกรอ่อน, บัดนี้การค้นคว้าของ
นักศึกษารู้ไป ได้ก้าวหน้าไปจนถึงกับไม่ถือว่า แปลอย่างนั้นเป็นคำแปลที่ถูกต้อง น่าจะ
เป็นพินิจพิเคราะห์โดยชนิดหนึ่งมากกว่า, ในที่นี้จึงไม่อาจแปลว่าเนื้อสุกร เหมือนที่แล้งมา
คงทั้งที่ศัพท์ไว้เป็นภาษาบาลีเดิม คือ สุกรรมัททวะ ไม่ต้องแปล.
 ๓. มหาปรินิพพานสูตร มห. ที. ๑๐/๑๔๗/๑๑๗.

ให้เราเถิด เราลำบากกายนัก, จักนั่งพัก, อานนท์! เธอจงนำน้ำดื่มมาให้เรา, เราระหายนัก. (พระอานนท์ทูลศัควา เหวียนहार्यเพิงจะผ่านไป น้ำชุ่มหมด, ขอให้ทรงทนไปหาน้ำที่แม่น้ำกุณฑลที่ข้างหน้า จนตรัสซ้ำถึง ๒ ครั้ง พระอานนท์จึงไปตักน้ำ แต่น้ำมิได้ชุ่มเลย, กลับมาแล้วทูลความอัครัยข้อนี้. ต่อจากนี้ ทรงพบและสนทนาเรื่องสมาธิอย่างยังกับปุกกุสะ มัลลบุตร ทั้งที่กล่าวแล้วในภาค ๔ ตอน “ทรงมีฌานที่แน่วแน่มั่นพิเศษ”. ในที่สุดเขารับถือศรัทธาแล้วถวายผ้าเนื้อดีสองผืน). ปุกกุสะ! ถ้าอย่างนั้น เธอจงคลุมให้เราผืนหนึ่ง, อีกผืนหนึ่ง ให้อานนท์เถิด. (แต่เมื่อปุกกุสะทำดังนี้หลีกไปแล้ว พระอานนท์น้อมเข้าไปสู่พระกายพระผู้มีพระภาคทั้งสองผืน เห็นพระฉวีผ่องใสยิ่งนัก ก็ทูลถาม).

อานนท์! เป็นอย่างนั้น, กายของตถาคต ย่อมมีฉวีผ่องใสในกาลสองครั้ง คือ ในราตรีที่ตรัสรู้จนตรัสสมาธิโพธิญาณ, และราตรี ที่ตถาคตปรินิพพานด้วยอนุปาติเสสนิพพานธาตุ. อานนท์! การปรินิพพานของตถาคต จักมีในระหว่างต้นสาละคู่ ในสวนสาละอันเป็นที่แวะพักกลางทาง ของพวกมัลลกะศัตรีย์ ใกล้เมืองกุสินารา ในตอนปัจฉิมยามแห่งคืนนี้.

มาเถิด, อานนท์! เราจักไปยังแม่น้ำกุณฑลที่ด้วยกัน. (ทรงทรงในแม่น้ำแล้ว เสด็จเข้าสวนอัมพวัน ประทับนอนสันทะยา เพื่อพักก่อนบนสังฆาฏิเป็นสี่ชั้น ปุณฺณโดยพระจุนทะ, และครุสปรารภถึงนายจุนท์).

อานนท์! คงมีใครทำความเดือดร้อนให้แก่ จุนทะ กัมมารบุตร โดยกล่าวว่า “จุนทะ! การที่ท่านถวายบิณฑบาตเป็นครั้งสุดท้าย ซึ่งหาได้โดยยากนั้น ไม่เป็นลาภเสียแล้ว” ดังนี้. อานนท์! เธอพึงกำจัดความเดือดร้อนนั้นเสีย โดยกล่าวว่า “จุนทะ! การถวายบิณฑบาตครั้งสุดท้ายของท่านเป็นความดีแล้ว เป็นลาภของท่านแล้ว, เราได้ฟังมาแล้วเฉพาะพระพักตร์ว่า

การปรีณิพพาน

๕๖๕

บิณฑบาตทั้งสอง มีผลเสมอกัน มีผลยิ่งยวดกว่าบิณฑบาตอื่น ๆ คือ บิณฑบาตที่พระตถาคตเจ้าเสวยแล้ว ตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ อย่าง ๑ และที่เสวยแล้วเสด็จปรีณิพพาน ด้วยอนุภาทิสานิพพานธาตุ อย่าง ๑. กุศลกรรมที่นายจุนทะสร้างสมแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อ อายุ วรรณะ สุขะ ยศ สวรรค์ และความเป็นใหญ่.” อานนท์! เธอพึงกำจัดความเดือดร้อนของนายจุนทะ กัมมารบุตร ด้วยการกล่าวอย่างนี้ แล. (แล้วทรงเปล่งพระอุทานนี้) :

บุญ ย่อมเจริญ งอกงาม แก่ท่ายก ผู้ให้อยู่ๆ,
เวร ย่อมไม่สืบท่อ แก่บุคคลผู้ระงับเวรเสียได้,
คนฉลาดเท่านั้น, ละบาปเสียได้แล้ว ก็นิพพาน
เพราะความสิ้นไปแห่ง รากะ โทสะ และโมหะ.

การปรีณิพพาน

หรือ

การประทับสัทธิเสยยา ครั้งสุดท้าย^๑

อานนท์! มาเถิด, เราจักไปสู่ฝั่งโน้นแห่งแม่น้ำหิรัญญวดี, ไปยังสวนป่าสาละเป็นที่แหวะพักของมัลลกะษัตริย์ ใกล้เมืองกุสินารา. (ครั้นถึงที่นั้นแล้ว ตรัสสั่งให้ทั้งเตียงปรีณิพพาน).

อานนท์! เธอจงจัดตั้งที่นอน ระหว่างต้นสาละคู่ มีศีรษะทางทิศเหนือ เราลำบากกายนัก, จักนอน. (ประทับสัทธิเสยยาแล้ว มีอัครวรย์ คอกลาละ

๑. มหาปรีณิพพานสูตร มหา. ที. ๑๐/๑๕๙/๑๒๘.

ผลิติดุกฺกาลโปรยลงบนพระสรีระ, คอกมณฑาทิพ จูณไม้จันทร์, คนครีล้นแต่ของทิพย์ ไก่ตกลง และบรรเลงขับ; เพื่อบูชาพระตถาคตเจ้า).

อานนท์ ! การบูชาเหล่านี้ หาชื่อว่า ตถาคตเป็นผู้ที่ได้รับสักการะ เคารพ นับถือ บูชา แล้วไม่. อานนท์ ! ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกาใด ประพฤติธรรมสมควรแก่ธรรม ปฏิบัติชอบยิ่ง, ปฏิบัติตามธรรมอยู่; ผู้นั้นชื่อว่า ย่อมสักการะ เคารพ นับถือ บูชาตถาคต ด้วยการบูชาอันสูงสุด. อานนท์ ! เพราะฉะนั้นเธอพึงกำหนดใจว่า 'เราจักประพฤติธรรมสมควรแก่ธรรม ปฏิบัติชอบยิ่ง ปฏิบัติตามธรรมอยู่' ดังนี้. (ต่อจากนี้ ทรงขับท่านพระอุปวาณะ ที่เข้ามาอยู่ณพัก, พระอานนท์ทูลถามถึงเหตุที่ขับ, ครัสตอบดังต่อไปนี้) :

อานนท์ ! พวกเทวดาในโลกธาตุทั้งสิบโดยมาก มาประชุมกันแล้ว เพื่อเห็นตถาคต. อานนท์ ! สวนป่าสาละที่แหว่พักของมัลลกะษัตริย์แห่งเมือง กุสินารา ๑๒ โยชน์โดยรอบ มิได้มีที่ว่างแม้แต่ปลายขนทราย ที่เทวดามีศักดิ์ มิได้ตั้งอยู่. เทวดา ท. ย่อมยกโทษว่า 'เราทั้งหลายมาแต่ไกลเพื่อเห็นพระตถาคต, ต่อนานนักพระตถาคตจึงจะเกิดขึ้นในโลก สักคราหนึ่ง และการปรินิพพาน ของพระตถาคต ก็จักมีในปัจฉิมยามแห่งราตรีวันนี้ ก็พระภิกษุผู้มีศักดิ์ใหญ่รูปนี้ มายืนเสียตรงพระพักตร์ บังอยู่, เรา ท. ไม่ได้เห็นพระตถาคตในกาลสุดท้าย' ดังนี้. (ต่อจากนี้ พระอานนท์ทูลถามถึงความรู้สึกภายในใจของพวกเทวดา ได้ตรัสดังต่อไปนี้:-)

อานนท์ ! มีพวกเทวดา ผู้มีความสำคัญในอากาศ ว่าเป็นแผ่นดิน, และพวกที่มีความสำคัญในแผ่นดิน ว่าเป็นดิน พวกนั้นสยายผม ร้องให้ คร่ำครวญ กอดแขนร้องให้คร่ำครวญ ล้มกลิ้งเกลือกไปมา ดูจว่ามีเท้าถูกตัดขาดออก, ร่ำพันอยู่ว่า 'พระผู้มีพระภาคจักปรินิพพาน เสียเร็ววันนัก, พระสุคต

จักปรีนิพพานเสียเร็ววัน, พระผู้เป็นดวงจักษุในโลก จักดับหายไปเสียเร็ววัน,’
ดังนี้. ส่วนเทวดาเหล่าใด ปราศจากราคะแล้ว, เทวดา ท. เหล่านั้น มีสติ
สัมปชัญญะ อุดกลืนด้วยรู้สึกว่ ‘สังขารทั้งหลายไม่เที่ยง, ข้อที่จะให้ได้ตามใจ
หวังในเรื่องนั้น สัตว์จักได้มาแต่ที่ไหนเล่า’ ดังนี้. (ต่อจากนี้ พระอนันท์พูดถึง
เมื่อไม่มีพระองค์แล้วสาวกก็ได้พบปะกันเหมือนคัมภีร์, ทรงแสดงสถานที่แห่ง คือที่ประสูติ,
ทรมั, แสดงธรรมจักร, และนิพพาน ว่าเป็นที่ควรเห็นและพบปะกันของพุทธบริษัท ดังที่ปรากฏ
อยู่ในเรื่องสุดท้ายของภกนี้. ต่อจากนั้น ทรมัเรื่อง การปฏิบัติในสตรี คือ การไม่พบปะด้วย, ถ้า
ต้องพบปะก็ไม่พูด, ถ้าต้องพูดก็มีสติ, ต่อจากนั้น พระอนันท์ได้กล่าวถึงการจัดพระศพ).

อานนท์! พวกเรอย่าชวนชวาย เพื่อจัดการบูชาสรีระของตถาคต
เลย, จงสืบต่อ จงพยายาม ในประโยชน์ของตน (คือการตั้งหน้าปฏิบัติ) เกิด,
จงอย่าประมาท จงมีความเพียร กำหนดอยู่ในประโยชน์ของตนเกิด. อานนท์!
กษัตริย์, พราหมณ์, หรือคหบดี ผู้เลื่อมใสอย่างยิ่ง ในตถาคตก็มีอยู่,
เขาเหล่านั้น จักจัดการบูชาสรีระของตถาคต.

“ข้าแต่พระองค์! เขาเหล่านั้น พึงจัดการอย่างไร?”

อานนท์! เขาพึงจัดเหมือนที่จัดในสรีระของพระเจ้าจักรพรรดิ : เขา
พันสรีระของพระเจ้าจักรพรรดิด้วยผ้าไหม แล้วซับสำลี แล้วพันด้วยผ้าไหม
โดยรอบนี้ ๕๐๐ คู แล้วเชิญลงในรางเหล็กเต็มด้วยน้ำมัน ปิดด้วยรางเหล็กอีก
รางหนึ่ง กระทำจิตกาธารด้วยของหอมทุกอย่างแล้ว จึงถวายพระเพลิง, กระทำสถูป
(ที่ระลึก) สำหรับพระมหาจักรพรรดิ ไว้ ณ หนทางสี่แยก. อานนท์! ชนเหล่านั้น
พึงปฏิบัติในสรีระของตถาคต เช่นเดียวกับที่ชนทั้งหลายปฏิบัติในสรีระของพระมหา-
จักรพรรดิ นั้นแล, ชนเหล่าใดวางพวงมาลัย หรือของหอม หรือจวนหอม ณ
ที่นั้นก็ดี หรืออภิวาท, หรือทำความเลื่อมใสอยู่ในจิตก็ดี, ข้อนั้นจักเป็นไปเพื่อ

ประโยชน์ เพื่อความสุขแก่ข้าสืบทกาลนาน. (ต่อจากนั้นตรัสเรื่องเกี่ยวกับบุคคลควรแก่การก่อสร้าง ๔ จำพวกคือ พระตถาคต, พระปัจเจกพุทธะ, พระสาวก, พระเจ้าจักรพรรดิ, พระอานนท์เลี้ยงป้อนเหี่ยวไม้เค้กบีสี่ ร้องไห้, ตรัสให้ไปเรียกควมา ตรัสสรรเสริญว่าเป็นยอดของอุปัฏฐากผู้หนึ่ง ในบรรดาอุปัฏฐากของพระพุทธเจ้าทั้งปวง. และสรรเสริญการรอบรู้ในหน้าที่นี้ และการกล่าววาจาเป็นที่ชอบใจแก่ผู้เข้าไปคบหา. ต่อจากนั้น พระอานนท์ทูลขอให้เสด็จไปปรินิพพานเมืองอื่น เพราะเมืองนี้เป็นเมืองกึ่ง เมืองดอน).

อานนท์! เธออย่ากล่าวว่า เมืองน้อย เมืองดอน กึ่งเมือง ดังนี้เลย ครั้งก่อนโน้น ราชานามว่ามหาสุทนต์ เป็นพระเจ้าจักรพรรดิธรรมราชา มีอาณาเขตกระทั่งมหาสมุทรทั้งสี่ ชนะสงคราม มีชนบทมั่งคั่ง ประกอบด้วยรัตนะ ๗ ชนิด. อานนท์! เมืองกุสินารานี้แล เป็นราชธานีของพระเจ้ามหาสุทนต์ (ในครั้งนั้น) ชื่อว่ากุสวดี ยาวทางบุรพทิศ และปัจฉิมทิศ ๑๒ โยชน์ กว้างทางอุดรทิศ และทักษิณทิศ ๗ โยชน์ เคลื่อนกล่นด้วยหมู่มนุษย์ ฯลฯ

อานนท์! เธอจงเข้าไปในเมืองกุสินารา จงบอกแก่มัลลกะศัตรี ท. แห่งเมืองกุสินาราว่า ‘ดูก่อนกษัตริย์ผู้ว่าเสฏฐโคตร ท.! ในยามสุดท้ายแห่งชีวิตวันนี้ การปรินิพพานของพระตถาคตเจ้าจักมี. เชิญท่าน ท. รีบไป, ขออย่าต้องเดือดร้อนในภายหลังว่า การปรินิพพานของพระตถาคตเจ้า ได้มีแล้วในคามเขตของพวกเรา แต่พวกเรามิได้เห็นพระตถาคตเจ้าเป็นครั้งสุดท้าย’. (พระอานนท์ผู้เกี่ยว เข้าไปแจ้งแก่มัลลกะศัตรี, มัลลกะศัตรี คร่ำครวญโดยนัยเกี่ยวกับพวกเทวาทิกกล่าวมาแล้ว พวกนี้ออกมาเฝ้าพระองค์. พระอานนท์จัดให้เฝ้าโดยชานช่อถวายที่ละพวก เสร็จก่อนปฐมยาม. ต่อจากนั้นสัททปริพาชก มีโอกาสเข้าเฝ้า ทูลถามความผิดหรือถูกของลัทธิอื่น ๆ. ตรัสห้ามเสีย แล้วตรัสถึงเรื่องสมณะที่แท้จริง มีเฉพาะในศาสนาที่มีอริยมรรคประกอบด้วยองค์แปด, ไม่มีในศาสนาที่ไม่มีอริยมรรคมีองค์แปด).

สุภัททะ! เราเมื่อมีวัย ๒๙ ปี บวชแล้วแสวงหาอยู่ว่าจะไรเป็นกุศล ๗, นับแต่บวชแล้วได้ ๕๑ ปี ความเป็นไปแห่งธรรมประเทศเครื่องตรัสรู้ มิได้มี ภายนอกจากธรรมวินัยนี้, แม้สมณะ (สมณะที่ ๑ คือ โสดาบัน) ก็มีได้มี. ภายนอกจากธรรมวินัยนี้ แม้สมณะที่ ๒, ที่ ๓, ที่ ๔, ก็มีได้มี. วาตะ เครื่องสอนของผู้อื่น ว้างจากสมณะของพวกเขา, สุภัททะ! ก็ภิกษุ ท. เหล่านี้ พึงอยู่โดยชอบเถิด โลกก็จะไม่ว่างเปล่าจากพระอรหันต์ทั้งหลาย. (ต่อจากนี้ สุภัททะ ทูลสรรเสริญเทศนา ขอบรรพชาอุปสมบท ได้รับยกเว้นไม่ต้องอยู่ติดยาปวารณก่อนอุปสมบท, ต่อมาไม่นานได้บรรลุอรหัตผล. (เธอเป็นสาวกองค์สุดท้ายในบรรดาสาวกที่ทันเห็นพระพุทธองค์), ต่อจากนี้ได้ตรัสพระโอวาทที่สำคัญๆ ต่างๆ อีก ๔-๕ เรื่อง).

อานนท์! ความคิดอาจมิแก่พวกเธออย่างนี้ว่า 'ธรรมวินัยของพวกเขา เรามีพระศาสดาล่วงลับไปเสียแล้ว พวกเราไม่มีพระศาสดา' ดังนี้. อานนท์! พวกเธออย่าคิดดังนั้น. อานนท์! ธรรมก็ดี วินัยก็ดี ที่เราแสดงแล้ว บัญญัติ แล้วแก่พวกเขา ท. ธรรมวินัยนี้ จักเป็นองค์ศาสดาของพวกเขา ท. โดยกาลที่เราล่วงลับไปแล้ว.

อานนท์! เวลานี้ พวกภิกษุทั่วไป เรียกกันด้วยคำว่า อาวุโส^๑ แก่กันและกัน (ทั้งแก่ทั้งอ่อน); โดยกาลที่เราล่วงลับไปแล้ว ไม่ควรเรียกร้อง กันดังนั้น : ผู้แก่กว่าจงเรียกผู้อ่อน โดยชื่อ หรือโดยชื่อสกุล หรือโดยคำว่า อาวุโส, ผู้อ่อนกว่า จงร้องเรียกผู้แก่กว่า ว่า ภัณฑะ หรือ อายัสมา.

อานนท์! โดยกาลที่เราล่วงลับไปแล้ว สงฆ์จึงเลิกถอนสิกขาบท เล็กน้อยได้, ถ้าต้องการ.

๑. อาวุโส เป็นคำพหูพจน์เหมือนกัน ไม่แสดงความเคารพ และเป็นทิวาคนสูงกว่าผู้ฟังด้วย.

อานนท์ ! โดยกาลที่เราล่วงลับไปแล้ว สงฆ์จึงลงพรหมทัณฑ์แก่ ภิกษุฉันนะ, คือ ภิกษุฉันนะจะกล่าวอะไรได้ตามพอใจ, ภิกษุทั้งหลายไม่พึงว่า กล่าวตักเตือนสั่งสอนเธอ. (ต่อจากนี้ทศพรพานโอกาสครั้งสุดท้ายให้ฉันนั้นกล่าวออกมาได้ ถ้าใครยังสงสัยสงสัยเกี่ยวอันใดบ้าง ในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์).

ภิกษุ ท. ! ก็ถ้ามีภิกษุแม้รูปหนึ่ง มีความเคลือบแคลง เห็นแย้งใน พระพุทธ, พระธรรม, พระสงฆ์, ในมรรค ในข้อปฏิบัติที่ดี จงถามเสีย. อย่าเป็นผู้เดือดร้อนในภายหลัง ว่า เราอยู่เฉยพะหน้าพระศาสดาแล้ว ไม่กล้าถามในที่เฉยพะหน้า ดังนี้. (ไม่มีภิกษุรูปใดทูลถาม ตลอดเวลาที่ทรงเตือนซ้ำจนครบสามครั้ง, ในที่สุดทศพรว่า ถ้าไม่กล้าถามเอง ให้วานเพื่อนถามแทน, ก็ไม่มีใครทูลถาม. พระอานนท์ ทูลสรรเสริญความที่ภิกษุสงฆ์แม้ตัวรูปหนึ่ง ก็ไม่มีใครเคลือบแคลงในพระศาสดา หรือธรรมวินัยของตน, ทศพรว่า) :

อานนท์ ! เธอกล่าวด้วยความเลื่อมใสและหยั่งถึง. ที่จริงในเรื่องนี้ ความรู้สึกของตถาคตก็มีแล้วว่า ความเคลือบแคลงเห็นแย้ง ในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ในมรรค ในข้อปฏิบัติ ของภิกษุแม้รูปเดียว ในภิกษุสงฆ์นั้น ไม่มีเลย. อานนท์ ! เพราะว่าในบรรดาภิกษุ ๕๐๐ รูป เหล่านี้ รูปใด ที่ต่ำที่สุดกว่าเขาทั้งปวง รูปนั้น ก็ยังเป็นโสดาบัน มีอันไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เทียบต่อนิพพาน มีการตรัสรู้เป็นเบื้องหน้า, (ในที่สุด ได้ทรงเตือนเป็นครั้งสุดท้ายว่า) :

ภิกษุ ท. ! บัดนี้ เราจักเตือนพวกเธอ ท. ว่า 'สังฆารทั้งหลายมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา. พวกเธอ ท. จงยังประโยชน์คนและท่าน ให้ถึงพร้อมด้วย ความไม่ประมาทเถิด' ดังนี้. นี่เป็นวาจาครั้งสุดท้ายของตถาคต.

(ต่อจากนี้ ทรงนั่งเจียบ : เข้าปฐมฌาน,^๑ ทุติยฌาน, ทติยฌาน, จตุตถฌาน, อากาสานัญจายตนฌาน, วิญญานัญจายตนฌาน, อากิญจัญญายตนฌาน, เนวสัญญานาสัญญายตนฌาน, สสัญญาเวทนิโรธ, แล้วย้อนลงกลับมาตามลำดับ จนถึงปฐมฌาน แล้วย้อนขึ้นอีกโดยลำดับ ๆ จนถึงจตุตถฌาน เสด็จปรินิพพาน ในเมื่อออกจากจตุตถฌานนั้นแล้ว).

(เรื่องหลังจากการปรินิพพานแล้วต่อไปนี้ เป็นข้อความที่ตรัสไว้ก่อนการปรินิพพานในที่ต่าง ๆ กัน. ได้นำมาเรียงลำดับไว้ตอนนี้ ก็เพื่อให้เป็นท้องเรื่องประวัติที่เขารูจักกัน, ผู้อ่านไม่พึงมองว่าพระพุทธองค์ปรินิพพานแล้วทำไมยังมาตรัสเล่าได้อีก).

แผ่นดินไหว เนื่องด้วยการปรินิพพาน^๒

อานนท์ ! ในกาลใด ตถาคต ปรินิพพาน ด้วยอนุปาทิเสสนิพพานธาตุ; ในกาลนั้น ปฐวี ย่อมไหว ย่อมสั่น ย่อมสะเทือน. อานนท์ ! นี่เป็นเหตุที่แปด เป็นปัจจัยที่แปด แห่งการปรากฏการไหวของแผ่นดินอันใหญ่หลวง.^๓

เราเห็นพระองค์ได้ชั่วเวลาที่ยังปรากฏพระกาย^๔

ภิกษุทั้งหลาย ! กายของตถาคต^๕ มีตัณหาอันเป็นเครื่องนำไปหาภพ ถูกตถาคตถอนขึ้น เสียได้แล้ว, ดำรงอยู่. กาย^๕ยังดำรงอยู่เพียงใด เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ยังคงได้เห็นตถาคต^๕ อยู่เพียงนั้น. เพราะการทำลาย

๑. ฟังทราบว่าเป็นจากฌานนั้น ๆ เสียก่อน แล้วจึงเลื่อนขึ้นฌานต่อไปได้โดยลำดับ.

๒. บาลี จาสรรค อฏฐก. อ. ๒๓/๓๒๓/๑๖๗. ตรัสแก่พระอานนท์.

๓. แผ่นดินไหว เพราะเหตุ แปดอย่างคือ ลมกำเริบ, ผู้มีฤทธิ์บันดาล, ไฟสัตว์ลงสู่กรรม, ประสุม, ตรัสรู้, พระตถาคตแสดงธรรมจักร, ปลงอายุสังขาร, และนิพพาน.

๔. บาลี พรหมชาลสูตร ที. ที. ๔/๕๔/๔๐. ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายที่อุทยานอัมพลวัฏฏิกา ระหว่างเมืองราชคฤห์กับเมืองนาลันทา.

ร่างกาย, หลังจากการควบคุมกันอยู่ได้ของชีวิต เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายจักไม่เห็นตถาคต^๕เลย.

ภิกษุทั้งหลาย ! เมื่อขั้วพวงมะม่วงขาดแล้ว มะม่วงทั้งหลายเหล่าใด ที่เนื้อขั้วเดียวกัน มะม่วงเหล่านั้นทั้งหมด ย่อมเป็นของตกตามไปด้วยกัน ฉะนั้นใด, ภิกษุทั้งหลาย ! กายของตถาคตก็ฉนั้น ฉะนั้น กายของตถาคตมีต้นหาเครื่องนำไปหาภพ ถูกตถาคตถอนขึ้นเสียได้แล้ว, ดำรงอยู่. กายนี้ดำรงอยู่เพียงใด เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ยังคงเห็นตถาคตอยู่ชั่วเวลาเท่านั้น. เพราะการทำลายร่างกาย, หลังจากการควบคุมกันอยู่ได้ของชีวิต เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย จักไม่เห็นตถาคตเลย.

(อธิบายว่าเมื่อเป็นอรหันต์สัมมาสัมพุทธะแล้ว กายสันเชื้อที่จะนำไปหาภพใหม่ คือการเกิดอีก คงทิ้งอยู่ชั่วเวลายังไม่แตกดับ. ครั้นแตกดับแล้ว ถึงความเป็นของว่าง ไม่มีอะไรเหลือ. ส่วนผสมของกายสำหรับภพต่อไป รวมชั่วอยู่ที่ต้นหาที่เป็นเครื่องนำไปหาภพ, เพราะฉะนั้นจึงตรัสไว้ดังนี้).

การปรินิพพานของพระองค์คือความทุกข์ร้อน ของมหาชน^๑

ภิกษุ ท. ! การทำกาลกิริยาของบุคคลเอก ย่อมเป็นความทุกข์ร้อนของมหาชนเป็นอันมาก. การทำกาลกิริยาของบุคคลเอกคนใดเล่า ? คือการทำกาลกิริยาของพระตถาคต ผู้เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เอง.

๑. บาลี เอก. อ. ๒๐/๒๔/๑๔๒. ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย.

ภิกษุ ท. ! การทำกาลกิริยาของบุคคลเอกละ ย่อมเป็นความทุกข์ร้อนของมหาชนเป็นอันมาก.

สังเขปนิยสถานภายหลังพุทธปรินิพพาน^๑

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! แต่ก่อนนี้ ภิกษุทั้งหลายที่จำพรรษาในทิศต่าง ๆ แล้ว ย่อมมาเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า. พวกข้าพระองค์ทั้งหลาย ได้มีโอกาสเห็นภิกษุทั้งหลายผู้น่าเจริญใจเหล่านั้น ได้มีโอกาสเข้าพบปะภิกษุทั้งหลายผู้น่าเจริญใจเหล่านั้น. ครั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าล่วงลับไปแล้ว พวกข้าพระองค์ทั้งหลายย่อมหมดโอกาสที่จะได้เห็น หรือได้เข้าพบปะภิกษุทั้งหลายผู้น่าเจริญใจเหล่านั้นอีกต่อไป”. — พระอานนท์ กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้า ในวันปรินิพพาน.

ดูก่อนอานนท์ ! สถานที่ที่ควรเห็นและควรเกิดความสังเวชแก่กุลบุตรผู้มีศรัทธา มีอยู่ ๔ ตำบล. ๔ ตำบลอะไรเล่า ? ดูก่อนอานนท์ ! สถานที่ที่ควรเห็นและควรเกิดความสังเวชแก่กุลบุตรผู้มีศรัทธา ว่า พระตถาคตประสูติแล้ว ณ ที่ ๑, สถานที่ที่ควรเห็นและควรเกิดความสังเวชแก่กุลบุตรผู้มีศรัทธา ว่า พระตถาคตได้ตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว ณ ที่ ๑, สถานที่ที่ควรเห็นและควรเกิดความสังเวชแก่กุลบุตรผู้มีศรัทธา ว่า พระตถาคตได้ประกาศอนุตรธรรมจักรให้เป็นไปแล้ว ณ ที่ ๑, สถานที่ที่ควรเห็นและควรเกิดความสังเวชแก่กุลบุตรผู้มีศรัทธา ว่า พระตถาคตปรินิพพานด้วยอนุปาทิเสสนิพพานธาตุแล้ว ณ ที่ ๑. อานนท์ ! สถานที่ที่ควรเห็นและควรเกิดความสังเวชแก่กุลบุตรผู้มีศรัทธา มี ๔ ตำบลเหล่านี้แล.

๑. บาลี มหาปรินิพพานสูตร มหา. ที. ๑๐/๑๖๓/๑๓๑. ทรัสแก่พระอานนท์ ที่ระหว่างกันสาละกู่ ในที่ปรินิพพาน.

อานนท์ ! ภิกษุทั้งหลาย หรือภิกษุณีทั้งหลาย หรืออุบาสกทั้งหลาย หรืออุบาสิกาทั้งหลาย ผู้มีศรัทธา จักพากันมาสู่สถานที่ ๔ ตำบลเหล่านี้ โดยหมายใจว่า พระตถาคตได้ประสูติแล้ว ณ ที่นี้บ้าง, พระตถาคตได้ตรัสรู้ อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว ณ ที่นี้บ้าง, พระตถาคตได้ประกาศอนุตรธรรมจักรให้เป็นไปแล้ว ณ ที่นี้บ้าง, พระตถาคตได้ปรินิพพานด้วยอนุปาติเสสนิพพานธาตุ ณ ที่นี้บ้าง ดังนี้.

อานนท์ ! ชนเหล่าใดเที่ยวไปตามเจดีย์สถานจักมีจิตเลื่อมใส ทำกาละแล้ว ชนเหล่านั้นจักเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ ภายหลังแต่การตายเพราะการทำลายร่างกาย ดังนี้.

จบภาค ๕.